

De mens is van nature slecht/goed

(doorhalen wat niet verlangd wordt)

door HENRI BEUNDERS

Een goed mens is iemand die op het juiste moment het goede doet. Wat ook nietsdoen kan zijn. Dit geldt ook voor politici, media en schrijvers. Zelfs voor Arnon Grunberg. In de begindagen van de ongekende vernietigingsoorlog in Europa een inktzwart essay publiceren (*de Volkskrant*, 1 maart) over massamoord als ‘constante in de geschiedenis van de mensheid’ en dat op tv samenvatten, is niet goed. Poetin zal het met plezier hebben gelezen, Zelenski zal de moed verder in de schoenen zakken.

Dit over de timing. Nu de inhoud van het betoog, geschreven na een publiek gesprek met socioloog Abram de Swaan op uitgerekend de dag dat Rusland Oekraïne binnenviel. De Swaan weet als genocide-expert van de slechte kanten van de mens. Maar hij toonde zich, in zijn standaardwerk *Zorg en de Staat* (1989), ook optimistisch over mens en politiek, die samen toch maar voor riolering en onderwijs wisten te zorgen, en daarna voor de AOW.

Vriend en vrijheid hebben in het Indo-Germaans dezelfde stam. Vrijheid komt van *fri-halsa*: ‘iemand die zijn hals zelf toebehoort’. Uit dezelfde stam laat zich herleiden dat iemand die vrij is, tot een gemeenschap van naasten en gelijken behoort, van vrienden dus. Gezamenlijk verdedigen ze deze interne vrijheid tegen aanvallen van buiten.

Grunberg lijkt dit begrip vriendschap niet te kennen. In zijn essay *Vriend & Vijand* (2019) komt het woord vriend slechts enkele malen voor. Het gaat vooral over vijandschap. Zijn door de oorlog getraumatiseerde vader zei hem als kind stevast dat de mensheid uiteenvalt in vrienden en vijanden, ‘waarbij mijn vader van mening was dat vrienden slechts mensen waren die nog niet de moeite hadden genomen om vijanden te worden’.

Uit alle bibliotheken vol literatuur over massamoord pakt Grunberg vooral die boeken die zijn visie bevestigen: de mensheid is massageweld zo goed als aangeboren, de historische situatie doet er niet zoveel toe. Dit standpunt werkt fatalisme in de hand. En heeft in de wetenschap intussen het onderspit moeten delven, hoe begrijpelijk dit standpunt na Auschwitz lange tijd ook was.

Laten we twee mensen nemen die Grunberg aanhaalt: psycholoog Stanley Milgram en historicus Daniel Goldhagen, twee mensen met wie ik zelf te maken heb gehad.

De proefpersonen in Milgrams testopstelling bleken begin jaren zestig, toen hun was opgedragen om een ‘leraar’ te zijn van de ‘leerling’ achter het scherm, soms bereid te zijn die ander (in de proef een acteur) zware stroomstoten toe te dienen als die te dom of te ongehoorzaam was om een paar woorden of feiten te onthouden. De clou van de test: de ‘leraar’ bleek zelf de gehoorzame leerling te zijn.

Milgram concludeerde: als men in Amerika nu een naziconcentratiekamp opent, zal men geen moeite hebben het te bemannen. Ophef alom. Dit ‘Eichmann-experiment’ werd daarna overal in het Westen in allerlei varianten her-

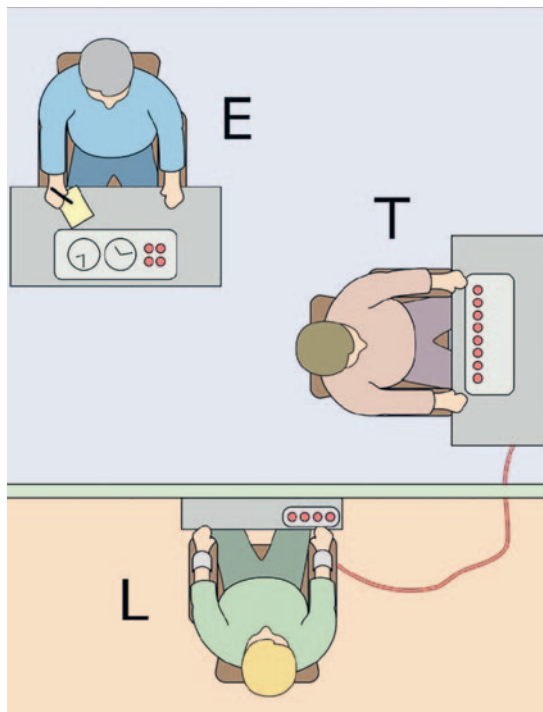
haald, ook in Amsterdam. Ik deed als onwetende werkstudent mee, voor een tientje per uur. De proef vond in 1972 plaats in het Psychologisch Laboratorium dat een jaar eerder was geopend, hoek Wibaustraat/Sarphatistraat, en in de volksmond direct de doopnaam ‘de doods-kist’ kreeg.

Goede naam, zo bleek. Het werd de doods-kist voor mijn geloof dat ik, als het eropaan komt, altijd aan de goede kant zou staan. De twijfel daaraan was er al. De Vietnamoorlog woedde, en toch was ik geen pacifist. Dat veroorzaakte gewetensnood. Wat zou ik doen als mijn maat naast me in de jeep vanuit de jungle werd doodgeschoten, en ik een mitrailleur in mijn handen had?

De keuring voor militaire dienst was in 1971 in de kazerne op de Mauritskade. Mijn doel was afgekeurd te worden: bij twijfel niet inhalen, had Vietnam me geleerd. Ik werd goedgekeurd, met vlag en wimpel: “Bijna alle IQ-testjes goed gedaan, proficiat!”

Milgrams experiment ging over ‘botte gehoorzaamheid’. Hier in het laboratorium, achter de formicatafel met die knop erop, niet. Hier ging het om de wetenschap en het goede doel. Achter het manshoge scherm bestuurd een andere ‘proefpersoon’ via een joystick een auto door het verkeer op het projectiescherm dat we beiden konden zien. “Jezus!” Daar hoorde ik de mitrailleur. Had ik met die draaiknop zojuist die onzichtbare ander driehonderd volt toegediend? Ik geloof het wel, al klonk het gekerm niet erg overtuigend. Maar waarom in godsnaam?

Ik denk achteraf omdat hier de verkeersveiligheid het doel was. Dat had de wetenschapper in het keurige pak allemaal uitgelegd. En die

Het Milgram-experiment

De proefleider (E) geeft de leraar (T) opdracht ‘pijnlijke elektrische schokken’ te geven aan de leerling (L).

ander blééf door rood rijden, het was wachten op een dodelijke botsing met veel onschuldige slachtoffers. Voor het goede doel ga je als mens dus ver, soms te ver – met dat benauwende besef verliet ik die doods-kist. Herboren is een groot woord, maar ik was wel bevestigd in wat ik al vermoedde: de mens heeft twee zielen in één borst, en gaat soms vreemd met zichzelf. Door die proef werd ook voor mij Faust de literaire gevarendriehoek in de Europese cultuur. Zo werd het levensmotto: word krachtig genoeg om op je intuïtie te kunnen vertrouwen.

Dat het niet om slaafse gehoorzaamheid gaat maar om pijnlijke dilemma’s, toonde ook Ferdinand von Schirach, kleinzoon van een nazi, aan in zijn toneelstuk *Terror* (2015). Een kaper wil een vol vliegtuig (150 mensen) laten neerstorten op een vol stadion (50.000 mensen). Een luchtmajoor schiet het toestel neer en moet daarna terechtstaan wegens massamoord. Na afloop van de voorstelling mocht ook in Nederland het publiek stemmen: is de majoor schuldig of niet? Bij alle voorstellingen stemde twee derde of meer ‘niet schuldig’.

Arnon Grunberg haalt ook Daniel Goldhagen aan, wiens boek *Hitlers willige beulen* in 1996 voor furore en ophef zorgde. Waarom? Omdat de Duitsers bijna erfelijk zouden zijn belast om de joden uit te roeien. In de discussie met Goldhagen in debatcentrum De Balie op het Leidseplein maakte ik bezwaar tegen dit ahistorische determinisme, maar ook tegen de emotionele Hollywoodstijl waarmee hij het boek begint. Net als Grunberg haalt hij de invloed van zijn vader, Holocaustoverlevende, aan als bepalend voor zijn begrip van het nazisme. Het boek kwam uit na de film *Schindler’s List*. Daarin stond de Duitse zakenman Oskar Schindler centraal, die juist joden redde. Een goede Duitser? Moest dit beeld weer worden uitgewist?

Zo wisselen de goede en de slechte mens elkaar af, en beide extremen zijn goed voor bestsellers. Zie Rutger Bregman *De meeste mensen deugen*. Hij wijdt een hoofdstuk aan Milgram. En trekt de omgekeerde conclusie als Grunberg, namelijk ‘dat mensen niet van nature slecht zijn. (...) Empathie is besmettelijk.’ Een discussie tussen deze twee grootheden in de Nederlandse politieke literatuur zou het publieke debat dienen, lijkt me. Hoe Bregman hierin staat weet ik niet, wel dat Arnon Grunberg dit debat niet wil.

Vrijheid en vriendschap horen bij elkaar. EU-voorzitter Ursula von der Leyen wil Oekraïne als lid opnemen: “Jullie horen bij ons.” Of dit standpunt juist is of juist averechts zal uitpakken, dát is een van de dilemma’s waarover het debat zou moeten gaan. Niet over de vraag of de mensheid in het algemeen wel oké is, of sowieso niet deugt. Alleen de keuze bij een dilemma, met gevaar voor eigen welbehagen, bepaalt de moraliteit van de individuele mens.

PS: Na afloop van het tv-optreden van Arnon Grunberg mailde ik hem een concept van dit artikel. Er kwam direct antwoord, en het was meer dan driehonderd volt, een waar stalinorgel van verwensing. Ik vermoed dat dat debat met Bregman er niet komt.